

Tekst koji slijedi preuzet je iz časopisa Hercegovina br. 6. iz 1987., a koji izdaje Muzej Hercegovine, Mostar.

ДРАГО КАРАО МИЛЕТИЋ

МАНИНЦЕ НА УШЋУ РАДОБОЉЕ У НЕРЕТВУ

Три недавно обновљене млиннице, са остацима још неких готово потпуно разрушених, на ушћу Радобоље у Неретву не дају наслутити да је на том малом простору дужине око 500 и ширине око 150 метара, на Радобољу и њеним каналима, некада у погону било 13 млинница.

О првим млинницама на том простору сазнајемо из Поименичног пописа санџака Херцеговине, 1475—1477. године,¹ у којем је назначено да у нахији Мостар (пазар Мостар) постоје три млиннице. Једна од њих је власништво имама, а двије диздара мостарске тврђаве.² Податак упућује на закључак да су те три млиннице изграђене у предтурском периоду, као и оне четири у Циму,³ од којих су у то вријеме, само 7—9 година након турске окупације ових крајева, двије биле запуштене, па је новостворена турска управа њихове власнике ослободила пореза.

Док су становници Цима (50 домова и 8 неожењених) били упућени на преостале очуване двије млиннице, становници Мостара (19 домова са 1 неожењеним), те становници села Залика, сада дијела града Мостара (9 домова), и села смјештених на брдовитом терену, као што су Врхпоље или Горња Дрежница (203 дома), Храшко или Рашка Гора (27 домова) и други, били су упућени на кориштење млинова у Мостару.

Сматрамо да су три млиннице, које се помињу у првом попису, биле лоциране на кориту Радобоље (I) јер је у оно вријеме једино оно постојало. Може се са великом вјероватности претпоставити да су биле лоциране на мјестима означеним на приложеној скици бројевима 5, 7 и 10. У прилог тој тврдњи наводимо фотографије из Збирке Зимоло (2. и 3), на којима се виде остаци раније изграђених млинница на кориту Радобоље. Све остале

млинице грађене су на касније изграђеним каналима или удаље-није од моста на Неретви, што је случај са млиницом 2 и мли-ницом изнад Дервиш-пашине џамије у Подхуму, која није обу-хваћена овим приказом.

Неке податке који се односе на те млинице сазнајемо из расположивих вакуфнама.

Тако је Несух-ага Вучијаковић 1564. године у својој вакуф-нами, поред осталог, завјештао: „... све млинице од којих се неке налазе на ријеци Радобољи“.⁴ Тешко је закључити на које се млинице то завјештање односи, али, с обзиром на друге еле-менте, можемо тврдити да су могле бити изграђене једино у бли-зини локација означених бројевима 1, 2, 5, 7, 10, или на Радобо-љи ван садашњег подручја града, у што је тешко повјеровати.

У запису обнове пословања Фатиме каџи, кћери Месих-бе-хаје, 1 рамазана 1061 (1651) године, између осталог, пише: „На дугу код Зергерзаде (Златаревића) Фејзи Бехаје... закупнина од млинице 250. Споменути млиницу од три витла која се нала-зи на Радобољи он је вакуфу продао и исту држи и плаћа закуп-нину. За њ јамчи својим иметком син му Мустафа.“⁵

Нагли развој насеља, касније названог Мостар, након турске окупације, не само за повећани број војника него и становника, захтијевао је већи број млиница. Њихова градња је омогућена изградњом помоћних канала (II и III) и канала Радобоља (IV). Разлог изградње посљедњег треба тражити у настојању да се насеље застало снабдије питком водом из Радобоље, што је било могуће једино довођењем воде на ниво Старог моста.

Слиједећи писани траг о мостарским млиницама налазимо код путописца Евланје Челебије: „На супротној страни вароши, тамо гдје је табана, има деветнаест воденица, које заслужују да се виде. У тим крајевима нисам видео воденице израђене с та-квим уређајем и на точак.“⁶

О млиници на локацији 10 налазимо запис у вакуфнами Евланджет-вакуфа хаши-Салиха цундије (појника)⁷, написане 15 — 24. маја 1677, у којој се, поред осталог, завјешта 14 дућана у Незир-агиној махали „... за оправак калдрме, која води од ва-кифових дућана до млинице на Радобољи, троши годишње по 200 акчи“.

Темесук којим Мисри Мухамед еф. мутевелија Синан-пашин-на вакуфа у Мостару потврђује да је дао Коски Алиаги једну млиницу на Радобољи за 1081 (1670/71) годину уз закуп од 25.000 акчи годишње, а уз свједочење хаши-Хусеин-аге Челебије и Хеван Мустафе Челебије,⁸ говори нам нешто о млиници која је на скици означена бројем 12 или 13. Синан-пашин вакуф је регистровао приходе од тог млина за период 1867 — 1871. годи-не у износу од 2.000 гроша.⁹

У сциалима мостарског кадије налазимо на податак да је Селим-баша узео под закуп један млин вакуфа Ахмед-беге Лаки-

шића код хамама у Мостару, што је уз свједочење Сејуд Мехмед с-ф. Карабега и других, уписано 7. цумала II 1095 (1684) године.¹⁰

Запис о великој поплави, у којој су страдале четири млинице, даје нам неке податке и о њиховим власницима: „У сриједу 12. шевала 1125 (1. новембра 1713) године, ријека Неретва је тако набујала да је однијела двије млинице: Јујића (Yüziade) и више ње једну вакуфску млиницу. Од мрака па сутрадан до подне споменуто ријека је, божијом одредбом, тако наподошла да је продрла кроз врата у велику тапхану и до темеља порушила три дућана који су се налазили ниже ње. Вода је из тапхане однијела више хиљада кожа и сав алат табака. Затим је дигла Темимову и Авдибеговића млиницу. Вода се затим попела више хамама и однијела Коскину кућу...“¹¹

По опису се може закључити да је Јујића млиница у непосредној близини локације 10, вакуфска 6, а Темимова и Авдибеговића млиница одговарају локацијама 12 и 13, нарочито због описа: „... Вода се затим попела више хамама.“

Мехмед Ишерић, син Мустаф-бега, у својој опоручи, писаној 21 — 30. јула 1772, поред осталог, завјешта:

- „(1) Један цио и пола витла у млиници на Радобољу, која је покривена плочом;
- (2) Пола пекарског дућана уз ту млиницу под истим кровом;
- (3) Башчу непосредно уз те објекте.

Наведене некретности налазе се у Пријечкој чаршији, а границе, с једне стране, с путем који води према Церинци (мисли на данашњу Улицу Раде Битанге — Д. К. М.), а, с друге, с кућама становника Незир-агине махале...“¹² Сматрамо да се по датим подацима може тврдити да је ријеч о млиници 4.

У мурасели (службеном кадијском писму), изданој 1847. године, наређује се Абдулаху Голићу из Мостара да плаћа имаму Синан-пашине џамије у Мостару по два товара жита годишње за млиницу коју је саградио на земљишту вакуфа. Потписан је мостарски кадија Мехмед Един.¹³ Сматрамо да се тај податак односи на млиницу 11.

Двадесет пет година касније, 8. рамазана 1287 (1870) године, Марко Милићевић потврђује да је узео под закуп од Алије, Смаила и Абди-бега Голића три витла млинова код тапхане у Мостару за 1870. годину. На име закупа дужан је Голићима дати 2.000 гроша, 200 ока пшеничног брашна, 500 ока јечменог брашна, 300 ока кукурузног брашна и 200 ока јечма у зрну. Марко Милићевић се потписао отиском прета, а његов јамац Илија Матић је ставио свој печат.¹⁴

Прве млинице су биле лоциране на основном току Радобоље (А), који је у народу називан Мостина, док је пробијени канал (IV) називан Мала Радобоља, рјеђе Канал Радобоља. Те су млинице биле на удару бујица и пораста шива Радобоље,

па и Неретве, која је у изузетним приликама нарастала до крова млиница код позиције 10.

Концем 19. вијека, наглом урбанизацијом и изградњом Мостара нарочито на десној обали Неретве, када је изграђен пут Мостар—Љубушки (1882) који је пролазио кроз средину града, те након изградње снопа праометница везаних за тај пут (Рондо, сада Трг 14. фебруара) и, нарочито, након изградње железничке пруге Метковић—Мостар (1885) чиме су пресјечени многобројни канали који су одводили вишак воде у Неретву, Радобоља је морала да у екстремним случајевима прихвати све воде које су се раније разлијевале по цијелој десној обали и одлијевале се у Неретву.

Стални извори „живе“ воде код Бискупове главице и два повремена јака потока у Вукодолу су у таквим случајевима повећавали ниво Радобоље за неколико пута претварајући мирни поток у хучну ријеку.

Већ раније уништена је потпуно млиница на Радобољу, коју смо означили бројем 10. О томе свједочи и новинска вијест: „Већ је више година да како је силни поводањ с громом срушио мост у нашем граду на мјесту званом код *билоје Оручевића млинице*“ (подвукао Д. К. М.)¹⁵ Та се вијест односи на некадашњи камени мост, називан Оручевића ћуприја, који је 1887. замијењен садашњим челичним мостом.

О једној таквој поплави локални лист пише:

„Поплава... Цијели Мостар знаде, већ одавно, колико Захум и Стефанијино шеталиште трпи од Радобоље и око ње налазећих се дивљих потока... Радобоља имаде врло плитко корито. Она се на више мјеста раздваја, што љети служи за натапање њива и бањча. Почам од лонце Јусуфа Бакамовића, почима се разливати, а прва трпи Зубанова млиница (Шерифа Ариаутовића) и ниже ње стојеће куле. Силно страда Ага Дурановић и његове комшије, као и њихови вртови. Они морају из својих кућа излазити кад мало Радобоља нађе. Ниже тих кућа опет се раздвајају у два рукава и то у тако звану Мостину и Малу Радобољу, а обадвије протичу и имаду две ћуприје код почетка Стефанијина шеталишта... Ови потоци налију Радобољу, те се још више разлије... цијело Стефанијино шеталиште изгледа као какво језеро... Црквена улица (сада М. Гупца — Д. К. М.) особито пред католичком црквом, такођер је под водом... Овакви поводи за једну годину су се већ четврти пута поновили.“¹⁶

Фотографија Виљема Винера, објављена у дјелу „Мостар“ Роберта Михела, 1909 (снимљена између 1885. и 1898), приказује издвајање Шемовачког спојног канала (VI) између Мале Радобоље (IV) и Радобоље (I). Још су видљиви остаци камених зидова базена-теразија за воду, који је у то вријеме био ван употребе већ 10-15 година. За то, релативно кратко, вријеме вода је на том мјесту издубила пећинасто корито канала, иако не у размјерама садашњег стања. Каснија санација обухватила је само

јужни дио канала, што је било диктирано уређењем улица (Онешћука и Г. Вуковића) и изградњом Шемовачког моста (1896). Горњи дио канала, изнад Онешћукове улице, остављен је на милост и немилост стихији, што је и данас видљиво.

У ноћи 3/4. октобра 1940, услед наводних бујица,¹⁷ вода из Мале Радобоље је потпуно скренула у Шемовачки канал, а затим у Радобољу (I). Млинице 4, 11, 12, 13 су остале без воде. У доњем току бујица из Шемовачког канала срушила је малу брану, која је омогућила развођење воде из Радобоље у канал (II), те је нестало воде у каналу, чиме је млиница 6 остала без воде. Извршена је већа интервенција. Поред бетонских препрека на Шемовачком каналу, који су од тада успоравали брзину бујица, изграђени су бетонски стубови на почетку канала, чиме је брана за регулацију протока воде кроз Шемовачки канал учвршћена. У Радобољу, на мјесту одвајања канала (II), бетонирана је мала брана, чиме је обезбијеђен доток воде до млинице 6.

Поплаве су највеће штете наносиле млиницама изграђеним на основном току Радобоље, на Мостини, те су напосљетку оне на доњем току потпуно разорене.

Подручје од млинице 10, узводно од Криве ћуприје, изнад које су биле млинице 5, 6, 7, кориштено је као поврћњак све до великих бујица и пораста нивоа Радобоље. На фотографијама из 1897. до 1912. године¹⁸ видљиво је да се те површине обрађују и да су засађене поврћем. У катастарским књигама, које се воде од 1890. године, те површине су уведене у кжч. 49 као баште.

Све јаче и чешће поплаве, на тиме и све веће количине воде у основном кориту Радобоље (I), уништиле су млиницу 10, која је концем 19. вијека називана Оручевића млиница, уз напомену „бивша“, што значи да је већ у то вријеме била уништена. Камени мост, лоциран непосредно уз ту млиницу, називан као и млиница, Оручевића, срушен је у једној од таквих поплава 1893. да би општина на истом мјесту саградила данашњи челични, 1897, али са газиштем на знатно вишој коти.¹⁹

На фотографији, снимљеној за велике поплаве 1905,²⁰ уочавају се остаци те млинице и једног витла. На супротној страни Радобоље, одмах уз ток, видљиви су непознати остаци млиница, одавно срушених стихијом.

Октобра 1905. поплаве су биле изузетно велике. Новине су објавиле: „Неретва силно расте, око поноћи на врхунцу... Неретву је било страховито гледати — носила је стабла, греде, животиње, једну читаву сеоску кућу...“²¹

И затим: „У ноћи 6/7. новембра 1905. године настале су такве штете, да се морала одржати ванредна сједница општинског вијећа.“²²

Млиница 10 није унесена у први катастарски попис 1890. године, што је још један доказ да је већ тада била разрушена.

Млиница са три витла (камена), смјештена на основном току Радобоље (I), одмах иза Криве Ћуприје, на скици означена бројем 5, уништена је такођер прије 1886. године, што закључујемо из чињенице да није уртана у Први нацрт Мостара, довршен те године, а нити је уписана у катастар 1890. године.

Прилаз тој млиници водио је из садашње Улице Г. Вуковића, косо, насипом. Пред млиницом је Радобоља била премошћена малим дрвеним мостом, којим се прелазило на лијеву обалу (I) и долазило пред млиницу. Испод моста је била мала брана, висока до три метра.

На фотографији, снимљеној вјероватно 1905, видљив је мост са остацима млинице, већ давно разрушене.²³

Касније поплаве су све више односиле остатке те млинице, а велика поплава 1940. однијела је читав комплекс земљишта изнад млинице. Након тога је бетоширан потпорни зид у кориту Радобоље (I), чиме је спријечено потпуно уништење острвца-банте, смјештеног између Радобоље (I) и сјевернијег капала (II).

Још су видљиви само мали остаци темеља те млинице са јужне стране.

Млиница 7 са два витла (камена), смјештена на десној обали основног корита Радобоље (I), одмах изнад Криве Ћуприје, имала је дужи вијек од двије претходне.

Прилаз млиници био је из Јусовине, тачније од пута који је водио од Јусовине на Криву Ћуприју.

Уведена је 1890. у катастар, к. ч. 49/66, са површином од 184 m², под називом „Млиница и двориште Бошниха млин“. Властници су у то вријеме били Мехмед Бошних, син Алије, Салих Бошних, син Махмута, Авдо Бошних, син Махмута, и Алија Бошних. Са по 1/14 сувласници у млину били су браћа Јово и Стјепан Перић.

Касније су, насљеђем или купопродајом, сувласници млинице били: Стака Перић, удата за Јову Параноса, Љубица Перић, ћерка Шепе, Драгиња Перић, Јованка Перић, удата Илић, Ахмет-ага Ефина, Лазо Голубовић, Шимун Панца и Хисмо Касумовић, син Салке.

И поред честих оштећења, проузрокованих бујицама и поплавама, млиница је стално поправљана све до 1910-их година. Иза тога постепено пропада, нако су носиви зидови остали неоштећени све до 1930-их година. Поплаве иза тог времена потпуно су уништиле и збрисале све трагове млинице.

Од млиница у доњем току Радобоље, изграђених на основном току (I) односно Мостини, најдуже се задржала млиница 2. Прилаз млиници био је из Онешћукове улице, а њој је, након регулације те и сусједних улица 1890-их година повишено газиште за око три метра па се у млиницу силазило стрмим путељком.

Из фотографије²⁴ је видљиво да је у једној поплави прије 1905. године (није још била изграђена стамбено-пословна зграда Буле Крамера) млиница скоро потпуно уништена, али је обновљена и била у употреби све до 1950-их година, када су престале радити све млинице на том подручју.

Приликом катастарског уписа 1890. увелена је у к.ч. 50/32 под називом „Млинице и млинови у дворишту у Захумју“, са површином од 143 m². Имала је три витла (камена). Власници су били: браћа Јово и Стјепан Перић, синови Лазара, Хасан-ага Хасанефендић, син Ибрахима, те Фатима и Зиба Хасанефендић, Була Р. Бакамовић, удата за Авдагу Хасанефендића, да би се купопродајом појавили као сувласници и: Мате Милићевић, Марко и Мартин Чуле, синови Јуришани, те породице Вољевца и Салковића. Посљедњи власници куповином су постали Божо и Дане Зовко.

Млиница се као грађевина одржавала све до прије пар година, када је изградњом стамбеног блока потпуно уништена. (Види фотографију 1)

Одмах уз претходну изграђена је парно-водена млиница Мате Милићевића. Зграда је још увијек релативно очувана, а карактеристична је по свом равном, армиранобетонском крову, по чему је представљала изузетак међу мостарским млиницама. Иако не располажемо поузданим подацима, претпостављамо да је изграђена око 1910. године, јер је нема на фотографији снимљеној прије 1885, а Мате Милићевић је 1890. био сувласник млинице на Шемовцу.

Млиница је добро видљива на фотографији 1.

Испод млиница 1 и 2, од основног корита Радобоље (I) издвојен је канал, који се након педесетак метара поново улијева у основно корито Радобоље код Шемовачког моста. Ту, на завршетку канала, његова је кота виша од основног корита Радобоље за око 4 метра, што је омогућавало покретање витлова млинице изграђене на завршетку тог канала.

Са сјевера зид канала чине темељи зграда, од којих је све донедавно најмасивнија била најзападнија, већ поменута зграда Буле Крамера. Зидови те и осталих зграда надвисили су корито канала за десетак метара. Прије двије године, на почетку и на крају канала, изграђене су двије велике стамбено-пословне зграде. Јужна, десна обала канала је испод његовог нивоа, па зид озидан читавом дужином канала спречава прелијевање воде у бајште које су знатно нижег висинског нивоа од дна корита канала.

Та млиница, са три витла (камена), унесена је у катастар 1890, у к.ч. 50/1, са ознаком „Млинице Шемовца у Захумљу“ и са површином од 220 m². Тадашњи власници били су: Колудер, Смољан, Агић, Спужевећ, Петар Милићевић, син Марка, Вилогорац, Гранчић и Дудија Вилогорац р. Цампа. Године 1916. сувла-

сник постаје Перо Милићевић, син Ивана, а 1920. Иван Милићевић, син Блажа, а као сувласници појављују се Буро Спужевић, Бранко и Олга Спужевић.

Године 1932. куповином од Ивана Милићевића сувласници постају Мандићи, од којих Грго ради у млиници све до њеног престанка рада 1950-их година. У предњем дијелу млинице Грго је становао са породицом. Своје насљеђе Никола Милићевић, књижевник, поклада 1955. општенародној имовини, а власништво Буре Спужевића, односно 2/35 млинице, 1956. је конфисковано. Остали дио је пренесен на насљеднике Грге Мандића.

Млиница се грађевински одржавала, иако оштећена, све до прије неколико година, када је изградњом угаоне стамбено-пословне зграде на Шемовцу потпуно разрушена.

Источно од претходне млинице, у основни ток Радобоље (I) са сјевера се улијева Шемовачки канал (VI), који спаја канал Мала Радобоља (IV) са Радобољом (Мостином). На том мјесту се од основног тока Радобоље поново издваја канал (II), који се након тридесетак метара улијева у основни ток Радобоље (I). Како на развођу Радобоље (I) и тог канала (II) Радобоља у слапу понире неколико метара и према Неретви се нагло спушта, то на крају канала (II) постоји висинска разлика у односу на Радобољу (I) од десетак метара. Вода се у зимском периоду и у вријеме бујница на том мјесту обрушава уз велику хуку, па је то мјесто од давнина названо Мала бука.

На крају тог канала изграђена је млиница са три витла (камена). Прилази јој се из садашње Онешћукове улице, односно поред лијеве стране Криве ћуприје.

Млиница 6 унесена је у катастар 1890, у к.ч. 49/68, под називом „Млиница код Криве ћуприје“ са површином 130 m² млина и 30 m² код млина врт под називом „Поток Радобоља у Захумљу“. Као власници су уведени: хаџи Мухамед Ефица рахметан хаџи-Салиха са 1/2, Ајнија Гачаница удова Ашик са 1/32, а остатак се водио на породицама Вучијаковић и Ашик.

Насљеђем, 1956. године, сувласници су постали 1/2 Енез и Екрем Ефица, а друга половина је остала у власништву породице Вучијаковић, по којима је млиница посљедњих деценија и називана.

Млиница је више пута бујницама оштећивана, што се добро види и на фотографији из 1905. године.²⁵

Млинице 8 и 9 изграђене су послје прокопавања канала Мала Радобоља (IV) (од Пијеска — П. Драпшина улица — до утока у основни ток Радобоље — Мостину). Млинице су изграђене на утоку канала, испод улице назване сада Онешћуковом, на мјесту које се називало Церна, а мјесто обрушавања канала у Радобољу Велика бука.

Узимајући у обзир више елемената, претпостављамо да је канал прокопан између 1556. и 1630. године.

Наиме, приликом тражења одобрења за градњу садашњег моста (Мост султана Сулејмана Хана, касније назван Стари мост), један од мостарских добротвора затражио је одобрење да преведе воду за пиће са десне на лијеву страну Неретве. Одобрење је дато условно, уз обавезу да, у случају штете по мост, исту надокнади онај ко је проузроковао.²⁶

Да ли је тај услов, или нешто друго, спречио да се вода преведе одмах, приликом завршетка моста (1566), није познато, али је, према другим подацима,²⁷ вода цијевима преведена на лијеву обалу Неретве 1629/30. године.

Сматрамо да је канал Мала Радобоља (IV) послужило да се вода из Радобоље доведе до Старог моста, на коти вишој од моста, са намјером превођења на лијеву обалу Неретве. То је било омогућено тиме што је на врху Шемовца, на каналу Мала Радобоља, изграђен базен (теразије),²⁸ од којег се вода затвореним цијевима доводила до и преко моста на Неретви, а затим до Синан-пашине цамије. Коте базена (59,40), врха Старог моста (57,60) и Синан-пашине цамије на Мејдану (54,80) то потпуно омогућавају, а и кота „запуштене старе чесме“ код касније изграђене Коски Мехмед-пашине цамије (57,50)²⁹ потпуно се уклапа у ову претпоставку.

Остале, тада изграђене, три цамије на лијевој обали нису се због висинских кота могле снабдијевати тим водоводом: Караџоз-бегова — 59,90; Ђејван-хеџајина — 62,80; Вучијаковића — 83,50 метара.

Каснија изградња водовода, када је вода захватана код Бакшима, на знатно већој надморској висини (80 m), омогућила је да се водом снабдијевају чесме у близини свих цамија, посебно у комбинацији са водом из извора Дјевојачка вода код Сјеверног логора.

Маниница 8 са три витла (камена) води се од 1890. у к.ч. 49/53 под називом „Манинице са маницом 'Бука' у Захумју“, површине 92 m², а власник је Ристо Сломо п. Анте. Године 1919. власници су били његови насљедници: Стака Сломо удова Ристе, Зорка Сломо удата Уртић, Босиљка Сломо, кћи Ристе, Ристо Сломо, син Ристе, Јованка Сломо удата Милушић, Јованка р. Дуићеровић удова Кујунџић, да би се 1970. као сувласници појавили Марковић и Зерделић.

Маниница је била смјештена испод садашње Онећукове улице. Слуп канала Мала Радобоља (IV) је, излазећи испод улице, тачније испод трговачке радње (пред II свјетски рат власништво једног од три брата трговца Благајца), покретао витла манинице, а вишак се обрушавао западније, у пространо корићо Радобоље, које је на том мјесту јако проширено.

Прилаз маниници био је, с јужне стране, од Оручевића моста, тачније са простора између Онећукове улице и пута који води на Оручевића мост.

Млиница је била изложена сталним бујицама, нарочито је 1901.³⁰ јако оштећена, да би је слиједече бујице, 1903. и, посебно, 1905, потпуно разрушиле.³¹ Поплава са бујицом, 1940. године, коју смо већ споменули, разлијела је и пећину на којој је млиница била изграђена.

Свега десетак метара ниже и јужније од претходне налазила се млиница 9. Користила је воду претходне млинице, односно воду из канала Мала Радобоља (IV), која је већ прошла кроз врта млинице 8.

Млиница 9 са три врта (камена) одржала се дуже од претходне. У поплавама пролазила је са већим и мањим оштећењима, али је поправљана и настављала с радом. Из расположивих фотографија Збирке Зимало и других видљиво је да је знатно разрушена тек поплавом 1940. године.

Године 1890. заведена је у катастар, у к.ч. 49/52, са површином од 26 m² и 280 m² осталог простора — башча, а као власници наведени су: Мара удова Видака Слеме са дјецом и Мара удова Анте Слеме, рођена Поповић. Касније се као власници, наслеђем или куповином, појављују: Јованка удата Милушић, Јованка Дућеровић удата Кујунџић, Ристо Марковић, син Ристе, сатим Црквена српско-православна општина која је 1970. продала дио Алији Зерделићу. Зерделић је становао у једносратној уској згради уз Оручевића ћуприју. Дио Јованке Дућеровић наслиједили су Гордана Хенгстер и Наталија Урошевић, а дио Алије Зерделића је наслиједио Хамил Зерделић и Вера Зерделић удата Фрајтић.

Простор, на коме су биле изграђене те двије млинице, и прије њих млиница 10, потпуно је промијенио изглед посљедњих 5—6 деценија. Читав комплекс земаљишта је „нестао“, а корито Радобоље ерозијом се изравнало скоро до Шемовачког моста, гдје је ерозија заустављена изграђеном бетонском браном.

До 1945. године тај је простор био без високог растиња, осим пар бреза и платана. Послије II свјетског рата, под руководством Фрање Гринера, једног од потомака познате мостарске породице модерних баштована, читаво подручје ушћа Радобоље засађено је канадским тополама, а затим салицама платана и другим растињем, тако да читаво удубљење сада прекрива високо зеленило.

Млиница 4, изграђена на каналу Мала Радобоља (IV), како смо већ рекли, помиње се у вакуфнама Мехмеда Ишерића 1772. године. Имала је два врта (камена), а 1890. уведена је у катастар, у к.ч. 48/111, под називом „Млинице са млиновима и двориштем на Башћинама у Церници“, у површини од 110 m². Тадашњи власници били су Мухамед, Ибрахим и Мустафа Муслибеговић, сваки са по 1/3.

Године 1919. откупио је 1/3 од хафиз-Ахмеда Муслибеговића трговац Хусага Бајгорић, син Ибрахима, а након, 1920. године 1/3 од Дулије Муслибеговић Авдија Бајгорић, син Хусаге, тако-

бер трговац. Та два Бајгорића дали су млиницу у пајам за 1921. годину хаџи-Ленди. У току сушног периода (аугуст, септембар и октобар), када млинице због суше и помањкања воде нису радиле, па ни ова, Бајгорићи су проширили зграду и додали још једно витло (камен), тако да је капацитет млинице повећан за половину дотадашњег, а до тада је млиница са два витла мљела 900 kg жита дневно. Ушур од 6%, колико је тада било уобичајено да се даје за мељаву, доносио је власницима млинице знатну зараду.

Те исте године са Лендом су у тој млиници радили Мурат Цолота и Иван Панца, али су већ следеће године прешли на рад у друге млинице: Мурат „у млиницу на Церизу“ (претпостављамо у млиницу 11), а Иван Панца „у вакуфску“ (претпостављамо у млиницу 6). У тој посљедићој су у то вријеме радили и млињари Перо Милићевић и Перо Зорић.³²

Бајгорићи су касније млиницу снабдјели парним погоном па је словила као једна од најбоље опремљених у Мостару. Зграда је и сада у добром стању, а служи за другу намену. Поред породице Бајгорић у посјед је ушла и породица Демировић.

Млинице 11, 12 и 13 су изграђене на Малом каналу, који се одваја из канала Мала Радобоља и улијева у Неретву, сјеверно од Старог моста. Тај канал започиње са два кратка, свега по неколико метара међусобно паралелна канала, удаљена за око 5 метара. Издвајају се од Мале Радобоље под правим углом према сјеверу и након неколико метара, опет под правим углом, стопљени у један канал, скрећу према истоку.

Према опису Хусеина Ђишића, бившег градоначелника Мостара, у необјављеном дјелу о старом Мостару, на том мјесту било је коло са чекињима за потребе табхане. Воду, која је доведена тим кратким паралелним каналима до точка, требало је провести даље до табхане и хамама, што је учињено, а дио је најкраћим путем спроведен до Неретве.

Међутим, од југа према сјеверу пут је био препријечен кулом Халебинком, Табачицом (Куртовом) џамијом, те јаничарским олаком (тада већ новом табханом). Излаз је нађен у понирању канала испод нивоа пута и поткопавањем испод угла Табачице џамије.

Вјерујемо да је то вршено приликом преноса табхане, око 1660,³³ након страховите поплаве која је уништила ранију табхану смјештену на ушћу Радобоље у Неретву.

Након изградње тог канала указала се прилика за изградњу нових млиница, а судећи према расположивим документима, земљиште на коме су изграђене млинице 11, 12 и 13 у то вријеме припадало је Синан-пашиној џамији.

Млиница 11 је, поред млинице 1, најмлађа млиница на том подручју. Споменули смо је раније цитирањем мураселе из 1874. године, када је Абдулах Голић задужен да плаћа имаму Синан-

-пашине цамије годишње 2 товара жита пошто је изградио млиницу на земљишту вакуфа те цамије.

Године 1890. та млиница са три витла (камена) је унесена у катастар, к.ч. 48/54, са површином од 60 m², а власници су јој били: Авдага Голић 1/3, Јован Радић 1/3 и Хата рођена Голић, удова хаџи-Алије Бемаловића, 1/3.

Од тада, наслеђем и купопродајом, у посјед су ушле породице Котло, Кајтаз, Радић-Гајић, Петковић и Аликалфић, да би купопродајом 1927. и 1930. до 1938. власници највећег дијела млинице постали Енвер Бемаловић и мајка му Хасиба, удова Хасана.

Млиницу је од 1919. до 1924. под закуп држао Хасо Бемаловић зван Кехо за 9.000 динара годишње, а од 1925. Мухамед Аликалфић и Сабит Хаџиселимовић.³⁴

Разлог знатно касније изградње млинице на том мјесту треба, вјероватно, тражити у конфигурацији терена. Наиме, млиница је ложирана одмах испод Табачице (Куртове) цамије, што није омогућавало постизање јаког притиска воде на витлове, а што су, нешто ниже млинице, означене 12 и 13, због наглог пада терена према Неретви имале. Да би се добио потребан нагиб корита испред млинице, на том мјесту је комплетно корито канала издигнуто изнад околног терена како би се, са тако уздигнутог нивоа, постигао потребан нагиб у жљебовима прије витлова.

Млиница 12 са 2 витла је за свог постојања била највише изложена воденој стихији набујале Неретве. Свака већа поплава захватала је млиницу. Оштећивана је, рушена, поправљана и поново зидана.

Млиница користи воду која је већ прошла кроз витлове млиница 11 и 13.

Године 1890. уведена је у катастар, у к. ч. 48/47, под називом „Млиниште са млином у Церинци — испод табхаше“ са површином од свега 24 m², а у посједу Шахира Кајтаза, сина Фазлибега, са 1/4, Дервиш-аге Кајтаза, сина Фазлибега, са 1/4, те Мухамеда, Ахмета, Дервиша, Алије, Омера и Дудије, малодобне дјете хаџи-Рагиба еф. Кајтаза.

Млиница је и сада у посједу породице Кајтаз. Грађевински је обновљена, а својој намјени не служи од 1950-их година.

Слична је судбина и сусједне млинице 13, са три витла (камена), која је смјештена ближе кули Халебинки.

Године 1890. уведена је у катастар, к.ч. 48/48, под називом „Млиниште са млином у Церинци“ и површином од 48 m². Тада су власници млинице били: хаџи Мемин-ага Чибер, син хаџи-Мујаге, Фатима рођена Бемаловић и удата за хаџи-Мемин-агу Чибера, која је већ 1894. постала власница цијеле млинице.

Године 1934. власници су били: Дуда Аликалфић, жена Мухамед-аге, рођена Лакшић, са 1/2 и Емина Хаџиселимовић, жена Сабит-аге,³⁵ рођена Бемаловић, са 1/2. Иза тога Еминину по-

ловину наслеђује њена кћерка Белкиса Хаџиселимовић, а половину Дуде Аликалфић наслеђују Фатима Омерагић рођена Аликалфић, те Мустафа и Лемана Омерагић. Од 1982. године млинница је, у власништву Заједнице за управљање национализованим грађевинским земљиштем, реновирана, али не служи својој основној намени.

Кроз неколико вијекова млиннице на ушћу Радобоље у Неретву биле су изложене поплавама и бујицама, а у љетним мјесецима сушама, када су обустављале рад.

Урбанизација града им је доносила нове невоље, попут оне из 1931. године, када се пресвођавало корито Радобоље код католичке цркве (сада Улица М. Гунца).

Да би могао извести планиране радове, предузимач Васо Пуцарић је на Пијеску (П. Драпшина улица), на мјесту гдје се одваја канал Мала Радобоља од Радобоље (Мостине), ову задњу преградио бетонском браном, што је 1. јуна 1931. проузроковало потпуно пресушење Радобоље (Мостине), а тиме и престанак рада млинница на тој ријеци.

Власник млиннице на 4 витла (камена) код Дервиш-пашине џамије у Подхуму Осман Бемаловић тужио је суду извођача радова због причињене штете, али се одговорност „изгубила“ негдје између извођача радова и мостарске општине.

Таквим и сличним невољама биле су изложене млиннице све до 1950-их година, када су због пресахлих корита, што је случај у највећем дијелу године, и због насталих промјена у производним односима престале с радом.

Стихија, зуб времена и људска немарност главни су кривци да најатрактивније млиннице на основном кориту Радобоље нису сачуване као туристичка атракција и културноисторијско свједочанство прошлости.

Билешке

¹ Ахмед С. Аличић, Поименични попис вилајета Херцеговина, Сарајево 1955, стр. 202.

² Исто.

³ Исто, стр. 204.

⁴ Архив Херцеговине, Вакуфнаме.

⁵ Сицили мостарског кадије, фрагменти (1635—1783), стр. 53б, кратки превод Хивзије Хасандедића, Архив Херцеговине.

⁶ Евлија Челебија, Путопис, превод Хазима Шабановића, 1973, стр. 475.

⁷ Архив Херцеговине, Вакуфнаме.

⁸ Сицили мостарског кадије, фрагменти, стр. 11б.

⁹ Registra Acta turcagum, Архив Херцеговине, ОЗ—ДК 4/158.

¹⁰ Сицили мостарског кадије, фрагменти, стр. 31а.

¹¹ Хивзија Хасандедић, Неколико записа из оријенталних рукописа Архива Херцеговине у Мостару, Прилози за оријенталну филологију, Оријентални институт у Сарајеву, XVI—XVII, 1966—67, Сарајево 1970, стр. 119.

- ¹² Архив Херцеговине, Вакуфнаме.
- ¹³ Архив Херцеговине, ОЗ—ДК 7/342.
- ¹⁴ Архив Херцеговине, ОЗ—ДК 4/200.
- ¹⁵ Фрањевачка књижница, Глас Херцеговца, 62, 11. маја 1895.
- ¹⁶ Фрањевачка књижница, Освиг, 8, 10. новембра 1906.
- ¹⁷ Фрањевачка књижница, фра Андрија Никић, 1981, стр. 13.
- ¹⁸ Музеј Херцеговине, Фото-архив Зимола.
- ¹⁹ Фрањевачка књижница, Освиг, 85, 28. октобра 1905.
- ²⁰ Музеј Херцеговине, Фото-архив Зимола.
- ²¹ Фрањевачка књижница, Освиг, 85, 28. октобра 1905.
- ²² Фрањевачка књижница, Освиг, 94, 29. новембра 1905.
- ²³ Музеј Херцеговине, Фото-архив Зимола.
- ²⁴ Архив Херцеговине, Фото-архив Зимола.
- ²⁵ Музеј Херцеговине, Фото-архив Зимола.
- ²⁶ Алхам дефтер, копија у АНУБиХ, збирка 12, фото.копија 169.
- ²⁷ Мухамед А. Мујић, Стари мостарски водовод, 1956, стр. 191.
- ²⁸ Фрањевачка књижница, Освиг, Пољепшавање града, 30. октобра 1886.
- ²⁹ Вакуфнама хаџи-Мустафе, сина хаџи-Турхана, ЈАЗУ, Загреб, рукопис 204.
- ³⁰ Фрањевачка књижница, Освиг, 12, 9. фебруара 1901.
- ³¹ Музеј Херцеговине, Фото-архив Зимола.
- ³² Архив Херцеговине, Окружни суд, II: 851/21.
- ³³ Хамдија Крешевљаковић, Еснафи и обрти у Босни и Херцеговини, II Мостар (1463—1878), Загреб 1951, стр. 95.
- ³⁴ Архив Херцеговине, Окружни суд, По: 7/39.
- ³⁵ Сабит-ага Хаџиселимовић се 25. децембра 1939. помиње као власник млинице у Иличкој улици (Илићи); Архив Херцеговине, Окружни суд, Кзп: 139/40.

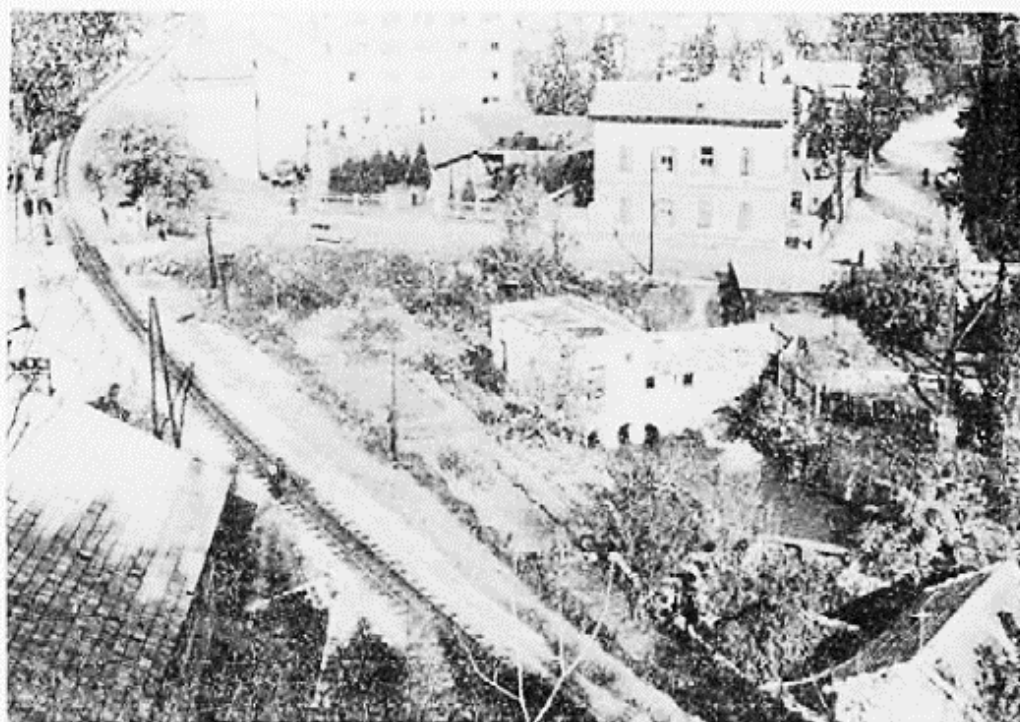
Drago Karlo Miletic

KLEINE MÜHLEN (MLINICE) AN DER MÜNDUNG DES FLUSSES RADOBOLJA IN DIE NERETVA

Zusammenfassung

Einst waren an der Mündung der Radobolja in die Neretva 13 Mühlen in Betrieb. Man nimmt an, daß drei noch vor der Türkenzeit gebaut wurde.

Die Angaben über das Entstehen der Mühlen und ihre Arbeit sind relativ spärlich aber es ist immerhin auf Grund der bestehenden Quellen möglich, den Ort des Baues, das Eigentum und andere Angaben zu rekonstruieren. Die Mühlen selbst stellten eine bedeutende Einkunftsquelle und bedeutende Wirtschaftsobjekte dar. Das Zerstörungselement, der Zahn der Zeit und ein unverantwortliches Verhältnis der Menschen gegenüber diesen Objekten sind schuld, daß diese Mühlen nicht bis heute als touristische Attraktion und kulturhistorisches Zeugnis der Vergangenheit erhalten geblieben sind.

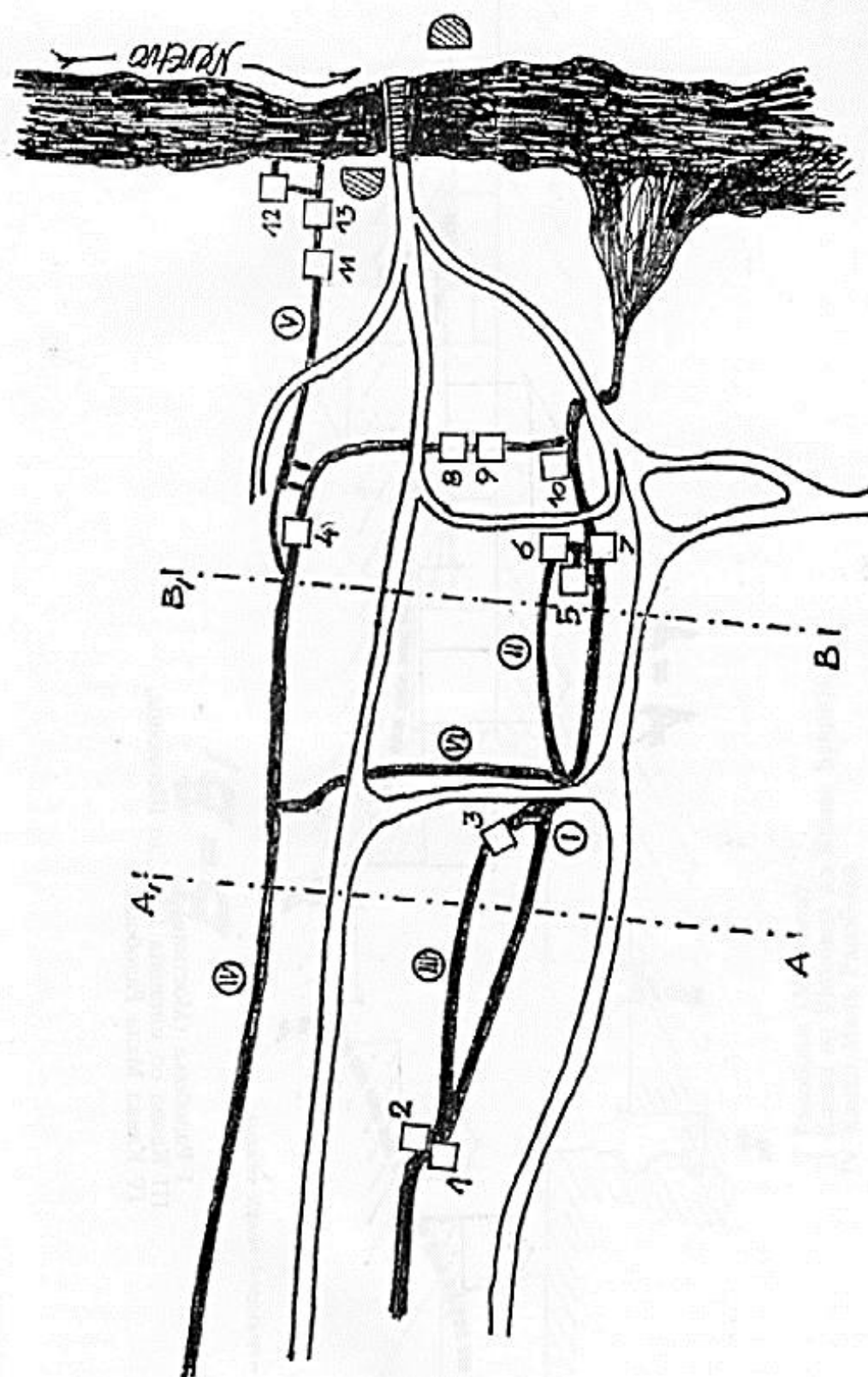
Слика 1. Поглед на млинице 1 и 2 (Снимко Драго Карло Милетин, 1965)

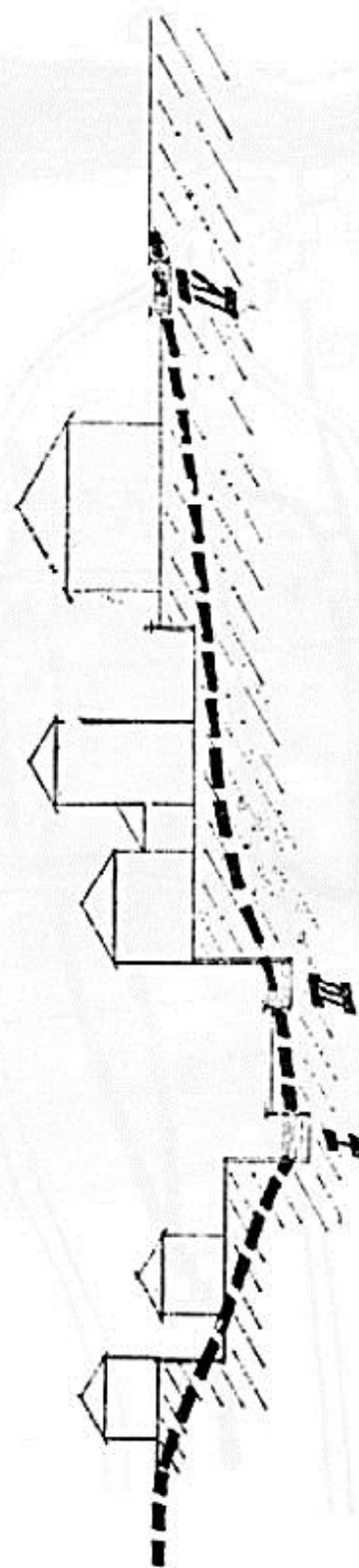
Слика 2. Поглед на кровове млиница 6 и 7 и остатке млинице 5 (Снимко Антон Зимало, 1905)

Слика 3. Поглед на млиницу 9 и иза ње остатке млинице 8 (Снимио
Антон Зимало, 1905)

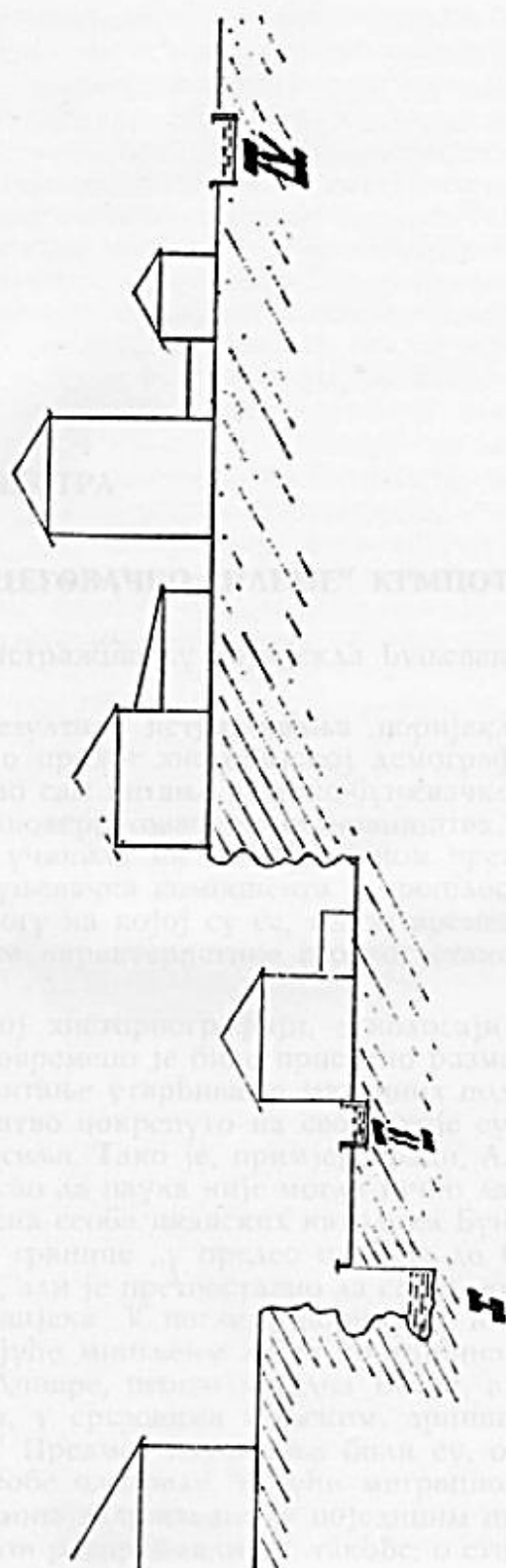
Мелиорация устья Радоболье

$A=A/$

■ ■ ■ — рівнинні ділянки

- I Радобола (Мостина),
- III Канал од млина 1 и 2 до Шеювца,
- IV Канал Мала Радобола

B-B'

- I Радобола (Мостина)
- II Канал од Шемонца до Криве Љуприје
- IV Канал Мала Радобола